

Proměna situace na přelomu šedesátých a sedmdesátých let

Stejně jako ve všech ostatních oblastech společenského, literárního a kulturního života i oblast poezie na přelomu šedesátých a sedmdesátých let charakterizovalo pozvolné, nicméně razantní prosazování normalizačních představ o tom, které myšlenky a formy slouží budování komunistické moci a které jsou naopak škodlivé, a proto musí být administrativně a mocensky potlačovány či zakázány.

Ještě v letech 1969 a 1970 bylo spektrum knižně vydávané české poezie velmi pestré a podílela se na něm řada autorů nejrůznějších poetik. Vedle významných básnických individualit z generace nejstarší (Jaroslav Seifert, Vladimír Holan, Vilém Závada) i o něco mladší (František Hrubín, Jiří Kolář, Oldřich Mikulášek, Jiřina Hauková) tu svoje knihy publikovali básníci od padesátých let stále oddaní komunistické straně a její aktuální politice (Ivan Skála, Josef Rybák, Donát Šajner), básníci, kteří se zhruba před deseti lety prosadili s programem poezie všedního dne (Miroslav Florian, Miroslav Holub), rozmanití reprezentanti mladší a mladé poezie (Vladimíra Čerepková, Jiří Gruša, Václav Hrabě, Petr Kabeš, Josef Peterka, Jana Štroblová, Pavel Šrut, Ivan Wernisch) i vyznavači experimentální poezie (Emil Juliš). Na přelomu desetiletí však byla vydána také řada debutů: mezi nimi na jedné straně sbírky básníků, kteří posléze byli označováni jako generace tzv. pětatřicátníků a svůj literární osud spojili s poměry v oficiální literatuře (Petr Cincibuch, Michal Černík, Karel Sýs, Jiří Žáček), na straně druhé i těch, kteří svou další knihu již publikovali v exilu (Vladimíra Čerepková).

Dokladem toho, že aktivity iniciované společenskou liberalizací roku 1968 doznávaly poměrně dlouho, je skutečnost, že výrazným rysem knižní produkce let 1969 a 1970 byl značný podíl básníků katolické orientace, a to včetně těch, kteří nemohli poezii publikovat ani v relativně uvolněné atmosféře před Pražským jarem. Po mnoha letech či desetiletích tak před čtenáře jako básníci předstoupili Jan Kameník, Josef Kostohryz, F. D. Merth, Zuzana Nováková, Václav Renč, Bohuslav Reynek a posmrtně také Jan Zahradníček. Ještě v roce 1971 vyšel výběr z básnické tvorby Vladimíra Vokolka.

Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let však již začaly procesy, které měly po příštích dvacet let způsobit rozštěpení básnické tvorby na poezii, která

je v Československu oficiálně povolena, a poezii, která je zakázána a šíří se buď prostřednictvím samizdatových edicí, nebo díky exilovým nakladatelským aktivitám (především mnichovské edice Daniela Strože PmD – Poezie mimo Domov).

Prvním příznakem snahy normalizátorů proměnit literární situaci byly případy mocenského zablokování básnických knih, jež obsahovaly verše „škodlivé“ se vyjadřující k politicky a ideologicky ožehavým problémům, případně knihy politicky nevyhovujících autorů. Již v roce 1969 tak byl až na výjimky zničen náklad sbírky Nouzový východ, v níž její autor, Antonín Brousek, reagoval na události ze srpna 1968 (pro jistotu byla ale zastavena i výroba jeho knížky pro děti Zima a zpět), a téměř celý náklad Zahradníckovy skladby Znamení moci. Znemožněno bylo vydání knih Andreje Stankoviče Noční zvuk pionýrské trubky a Patagonie. Rozmetány byly sazby sbírek Jaromíra Hořce Malá sluneční soustava a Půlnoční jam session a knihy Jiřího Koláře Roky v dnech. V roce 1970 byl zničen náklad Kolářových knih Očitý svědek, Básně ticha a Prometheova játra (poslední se zachovala ve sloupcových korekturách). Totéž postihlo i sbírku Emila Juliše Nová země. V témže roce nebyla distribuována Topinkova kniha Krysí hnízdo a Kabešova sbírka Odklad krajiny. O rok později byla rozmetána sazba Holubovy sbírky Stručné úvahy.

Následným krokem mocenského ovládnutí publikačního prostoru bylo zastavení existujících literárních časopisů (mimo jiné i časopisu Divoké víno, s nímž v roce 1971 ztratili publikační možnost i nejmladší básníci) a dále rozčlenění všech tvůrců na ty, kteří mohou a nemohou vycházet. Základním kritériem, podle něhož byly v průběhu let 1971–72 tyto dvě kategorie básníků posuzovány, ovšem nebyla pouze vlastní básnická tvorba, ale především

životní, profesní a politické postoje jednotlivých spisovatelů, a zvláště jejich vztah k okupaci Československa a novému vedení komunistické strany a státu. Prostřednictvím různých forem politických prověrek tak byli básníci rozděleni na zavržené, přijatelné a protežované. Mezi jednoznačně zavržené patřili emigranti a také ti spisovatelé, kteří se v předchozím období politicky angažovali, přičemž velmi často šlo o vyloučené či vyškrtuté členy KSČ. Naopak vstřícně byla nastolována společenská a literární situace vůči jménům víceméně neznámým a básníkům angažovaných proklamací. To otevíralo prostor nejen pro básníky začínající, ochotně vstupující do uvolněného prostoru, ale i pro

Karel Boušek v karikatuře
Miroslava Nýdla, 1979

generaci básníků narozených kolem roku 1920, kteří časopisecky debutovali již ve čtyřicátých letech a jejichž nekonfliktní básnické dílo se díky neexistující konkurenci mohlo v tuto chvíli snáze prosadit (Josef Rumler, Zdeněk Šeřfk). Speciální skupinou se pak stali básníci funkcionáři oddaní věci socialismu.

Typickým příkladem tohoto typu normalizačního básníka byl KAREL BOUŠEK, který se v roce 1970 (jako bývalý kulturní pracovník ÚV KSČ) stal ředitelem odboru knižní kultury Ministerstva kultury ČSR a současně v sobě objevil „spícího básníka“: třicet let poté, co publikoval verše wolkrovské a křesťanské inspirace (Probuzené město, 1940; Prameny žízni, 1941), zahájil sbírkou *Ploty* (1971) svou kariéru tvůrce vydávajícího zhruba každý rok či dva novou knížku, případně výbor ze své nevyhraněné a eklektické tvorby.

Z pohledu normalizátorů byly vlastní básnické poetiky věcí sekundární, nicméně i v této oblasti existovala na počátku sedmdesátých let snaha nastolit určitý nový standard, který by se negativně vymezoval vůči předchozímu období. Odmítány tak byly nejrůznější -ismy, které byly spojovány s „krizí“ šedesátých let a které se cítily jako nebezpečné pro požadované ztotožnění básníka a čtenáře s politickým režimem, především tzv. individualismus, intelektualismus a nihilismus. Kritizovány však byly rovněž experimenty s básnickým tvarem a konkrétní poezie, neboť ideálem se opět staly sémanticky jednoduché básnické formy dostupné širšímu okruhu adresátů.

V rámci konstituujících se oficiálních struktur, v nichž byl význam autora svázán i s jeho funkcemi, získali významné postavení básníci, jako byli Ivan Skála či Jan Pilař, tedy spisovatelé, kteří k tomuto typu poezie inklinovali. Legitimací, jež je povolávala do čela socialistické literatury, bylo rovněž to, že nepřijali liberalizaci a v roce 1968 se cítili – řečeno Pilařovými slovy ze sbírky *Žlutý list – příslušníky „hrstky věrných, která stála u díla“*.

Normalizátoři chtěli celou českou společnost vrátit do stavu před „krizí“, za niž považovali politickou liberalizaci let šedesátých. To jim implikovalo představu návratu k formám duchovního života let padesátých, a tedy také k tehdejší agitační a politické poezii. I oni sami si však realisticky uvědomovali, že naprostý návrat k poetice počátku padesátých let není možný. Jako nejvýraznější formulace normalizačního způsobu uvažování o poezii se proto v průběhu sedmdesátých let prosadila koncepce tzv. pozemské či pozemšťanské poezie, již její autor Milan Blahynka postuloval jako pozitivní označení pro poezii materialistickou a smyslovou, tedy přímo protikladnou poezii spekulativní, spiritualistické, či dokonce zjevně náboženské (→ s. 173, kap. *Myšlení o literatuře*).

Avšak stejně jako se obecné komunistické ideje rozcházely s každodenním fungováním reálného socialismu, tak se lišila i tehdejší nakladatelská a kritická praxe od představ rigidních normalizátorů, a to nejen proto, že se původní ideová východiska v průběhu času značně otupovala. Za normalizace se totiž od básníků nevyžadoval ani tak přímý hlasitý souhlas, jako spíše tiché,

neprotestující přizpůsobení, které se soustředí na privátní sféru a nezasahuje do oblastí příslušejících politice. Jako politicky přijatelná poezie bylo proto už od počátku sedmdesátých vydáváno rovněž vše, co harmonizovalo, případně příliš neproblematizovalo život tady a teď, v této zemi a v rámci daného společenského systému. Normalizační kritika si už byla vědoma, že veškerá poezie nemůže být přímočaře politicky agitační, a tak oceňovala poezii lásky k vlasti a krajině, lyriku s tématem života ve městě, jakož i lyriku intimní a rodinnou, která příliš nepřekračovala osobní rozměr.

Tento přístup otevíral – spolu s mnohoznačností poezie, která je cenzurovatelná hůře než syžetové druhy literatury – prostor pro velmi širokou básnickou produkci nejrůznějšího ražení. Jako organická součást vydávané socialistické poezie tak byli například vnímáni i ti básníci křesťanské orientace, kteří svůj postoj skryli za všeobecnou metaforiku a psali harmonizující lyriku s přírodními a rodinnými motivy, vyjadřovali své soucítění s bezmocnými a osamělými (Josef Suchý), či se věnovali otázkám života a smrti (František Lazecký).

Způsob, jakým byla na počátku sedmdesátých let náhle vytyčena hranice mezi těmi, kteří mohou a nesmějí publikovat, způsobil, že se na obou stranách ocitli autoři velmi různorodých básnických životopisů, poetik a myšlenkového zaměření. V praxi to znamenalo, že příznačným rysem velké části poezie psané za normalizace byla izolace jednotlivých individualit, které tvořily v osamocební, nezávisle na sobě a mimo skupinová hnutí. Zatímco mladší básníci museli v osamění svou osobitou poetiku teprve hledat, básníci starší a vyzrálejší přirozeně navazovali na poetické impulzy, jejichž kořeny ležely v minulém desetiletí nebo ještě dále v minulosti.

V případě exilových básníků byla situace osamění dána již samotným odchodem do ciziny, do odlišného společenského prostředí hovořícího jiným jazykem. Obdobné pocity však prožívali i autoři, které osud přivedl do vnitřní emigrace, ba dokonce básníci trpění, kteří se pohybovali na pomezí oficiálního literárního života a příležitostně dostali možnost publikovat.

Mezi osamělými básníky v české poezii sedmdesátých a osmdesátých let ovšem vyčnívalo několik významných výjimek: seskupení propojená nejen osobními vztahy, ale i zřetelným poetickým programem. Pro proměny české poezie byla nejméně významná skupina básníků funkcionářů, jejichž soudržnost utvářela společná ideologie, oddanost režimu a především potřeba hájit své postavení v poezii mocenskými prostředky. Rysy skupinové poetiky nesla také tvorba generace bývalých mladých básníků šedesátých let, byť tato generace se v opozici a exilu změnila spíše v řadu svěbytných osobností. Vnitřně spjatou skupinu básníků působících mimo oficiální komunikaci již tradičně vytvořili autoři hlásící se k surrealismu. Ke skupinovému hledání poezie směřovalo i olomoucko-brněnské seskupení okolo edice *Texty přátel*.

Ke zformování pevnějšího básnického sdružení, spojeného osobními vztahy i snahou o vyjádření generačního prožitku a postoje, ovšem nejvíce směřovali

spisovatelé narození okolo poloviny čtyřicátých let, tedy tvůrci, kteří události roku 1968 prožili nedlouho po svých dvacetinách a které následná normalizace počátku let sedmdesátých postavila před osobní volbu. Byli donuceni zvolit, zda přijmou daný status quo a budou se snažit v jeho rámci publikovat, nebo naopak odmítnou jakoukoli spolupráci s režimem. Generace se tak rozpadla na tři okruhy. První z nich utvořili básníci označovaní jako pětatřicátníci, tedy básníci, kteří se zprvu pokusili uzavřít s režimem kompromis, později se zařadili do společenských a svazových struktur a v osmdesátých letech pronikli až do jejich čela. Druhý okruh představovali mladí lidé hlásící se k undergroundu, kteří se naopak rozhodli jít cestou totálního odmítání společenského establishmentu a pokoušeli se budovat vlastní, paralelní kulturu, jejímž úběžníkem byla – nikoli náhodou – rocková hudba. Třetí, velmi specifický okruh pak utvářeli zpívající folkoví básníci, kteří se pohybovali na pomezí oficiálního a nacházeli značný ohlas u svých posluchačů. I oni však byli přinuceni k volbě: zatímco někteří z nich se odhodlali k podpisu Charty 77 a byli po něm přinuceni k emigraci, ostatní hledali prostor pro svá vystoupení v rámci postupně se liberalizujících podmínek.